

ARTIKELEN

Vergeving en verzoening in herstelrecht¹

Bas van Stokkom

In de laatste decennia is herstelrecht internationaal toegegroeid naar een volwassen status en wordt het gezien als een vitaal antwoord op misdaad. Herstelontmoetingen of -conferenties fungeren als een alternatieve vorm van conflictbeslechting waarin bekennende daders verantwoordelijk worden gesteld voor wat zij hebben aangericht, en de kans krijgen tot goedmaken. Slachtoffers hebben de mogelijkheid de volle impact van de misdaad op hun leven te verwoorden en antwoorden te krijgen op vragen waarmee zij worstelen. De toegevoegde morele waarde van herstelbemiddeling – vergeleken met het strafproces – is dat de dader aangemoedigd wordt verantwoordelijkheid te nemen en zich te verontschuldigen voor zijn gedrag, terwijl het slachtoffer erkenning verkrijgt.

Veel voorstanders van herstelrecht nemen aan dat de conferentie een proces van verzoening en vergeving in gang zal zetten. Het uiten van een oprechte verontschuldiging zou de pijn van het slachtoffer verlichten en zijn/haar morele waarde herstellen, en het uiten van vergeving zou bij de dader een gevoel van heracceptatie kunnen laten postvatten. Veel voorstanders van herstelrecht spreken in termen van een 'spijt hebbende dader' en een 'inlevend slachtoffer'. Sommigen veronderstellen dat slachtoffers bereid zouden moeten zijn te vergeven, terwijl daders bereid zouden moeten zijn hun gedrag te veranderen. De vraag is hoe realistisch die doeleinden zijn. Is het wel redelijk om vergeving en verzoening te verwachten van personen die elkaar niet kennen en die heel uiteenlopende visies op het delict kunnen hebben? Een andere vraag is of het aanmoedigen van vergeving en verzoening ethisch gesproken wel passend is. Misschien dat de dader zich om strategische redenen verontschuldigt en dat het slachtoffer zich onder druk gezet voelt om vergeving te bieden.

In dit artikel wordt eerst kort ingegaan op enkele verschillen tussen theorie en praktijk binnen het herstelrecht. Hoewel in sommige beschouwingen de verwachtingen hoog zijn en vergeving en verzoening als doeleinden gelden, worden in de handleidingen voor bemiddeling die doeleinden nadrukkelijk niet vernoemd. Vervolgens worden enkele onderzoeksbevindingen gepresenteerd over de vraag hoe slachtoffers en daders de conferentie in moreel opzicht ervaren. Speelt verzoening een dominante rol tijdens het proces? Is het uiten van vergeving een relevant aspect? In de derde paragraaf worden enkele moeilijkheden rondom de verontschuldiging besproken: ten eerste het aspect van 'afgedwongen compassie', de impliciete dwang zich te vereenzelvigen met pijnlijke emoties, en ten tweede de

1 Dit artikel is een bekorte vertaling van 'Forgiveness and reconciliation in restorative justice conferences', verschenen in *Ethical Perspectives* 2008, nr. 3.

Bas van Stokkom

‘afkoop’, de poging om strafvermindering te krijgen door het aanbieden van een ‘oprechte’ verontschuldiging.

Herstelrechtelijke conferenties bieden een unieke gelegenheid om enkele centrale hypothesen rondom pacificatie te toetsen. Tot op heden zijn er weinig onderzoeksresultaten beschikbaar over verontschuldigen en vergeven. Om een min of meer coherent beeld te scheppen van deze morele aspecten van herstelrecht zal ik uiteenlopende onderzoeksbevindingen en theoretische interpretaties met elkaar combineren.

Herstelrecht: theorie en praktijk

In zijn klassieke studie *Crime, Shame and Reintegration* (1989) introduceert John Braithwaite de term ‘*reintegrative shaming*’. Volgens Braithwaite is het beschamen van daders een krachtige vorm van sociale controle, op voorwaarde dat er ook pogingen gedaan worden de dader te integreren in de samenleving. Re-integratieve beschaming duidt op het uitdrukken van de publieke afkeuring, gevolgd door tekenen van heracceptatie (Braithwaite 1989, 55). Braithwaite meent dat het passende gebruik van schaamte daders ertoe kan bewegen om zich opnieuw met de samenleving te verbinden en dat de samenleving, nadat spijt en schaamte zijn geuit, de voorheen onverschillige dader welkom zal heten.

Daarmee wijkt Braithwaite af van de moderne ‘liberale’ trend om alle vormen van beschaming te veroordelen. Om re-integratieve beschaming te laten slagen moet echter een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen de onacceptabele handeling en de handelende persoon. Beschaming – het publiekelijk uitdrukken van afkeuring – moet op de handeling worden gericht zonder de handelende persoon te stigmatiseren. Desondanks hebben velen de notie van beschaming gekritiseerd: het zou gaan om een aanslag op de waardigheid van de dader en zou het publiek aanmoedigen om irrationele gevoelens te uiten. Braithwaite erkent dat beschaming kan neerhalen, en dat daarom de zorg om re-integratie de overhand moet hebben: na het ritueel van beschaming zou het proces van verontschuldiging en vergeving op gang moeten komen.

Deze nadruk op het ritueel van verontschuldigen en vergeven kan worden opgevat als een tweede uitdaging van de huidige liberale cultuur. Terwijl het in de laatste decennia ‘normaal’ is geworden om openlijk boosheid en frustratie over het gedrag van daders te uiten en een beleid van hard straffen te eisen, wijzen theoretici van herstelrecht erop dat het aanhoudend minachten van daders zinloos is, en dat het noodzakelijk is de cycli van geweld en tegengeweld te doorbreken. Hoewel de legitimiteit en het nut van het uiten van boosheid niet worden ontkend, wordt beklemtoond dat verbitterde attitudes contraproductief kunnen uitwerken. Op die manier wordt een klassieke – christelijke – traditie om een meer vergevende houding te ontwikkelen, nieuw leven ingeblazen (Johnstone 2002).²

2 Deze verschuiving van rancune naar vergeving is ook dominant in recente ethische theorieën over ‘*transitional justice*’ en strategieën van vredesopbouw na afloop van verscheurende binnenlandse conflicten. De Zuid-Afrikaanse Waarheid- en verzoeningscommissie geldt als een belangwekkende bron van inspiratie voor landen om hun interne conflicten en de last van het verleden te boven te komen. Theologisch geïnspireerde denkers benadrukken dat het

De cultuur van herstelrecht is 'niet-punitief' van aard. Veel herstelrechtelijke theoretici betogen dat bestraffing het verkeerde antwoord is, verdere ellende brengt en dus meer misdaad en criminalisering. Volgens Lode Walgrave is het a priori standpunt dat misdaad bestraft moet worden zowel ethisch discutabel als instrumenteel inefficiënt (Walgrave 2003). Straf is contraproductief omdat mogelijk herstel wordt gedwarsboemd.

Andere auteurs hebben deze theoretici bekritiseerd omdat ze er niet in slagen retributieve gevoelens een passende plek te geven (Duff 2001; Daly 2003; Van Stokkom 2008). Zij beklemtonen dat je de verontwaardiging van het publiek moet verdisconteren en dat je in ernstige gevallen geen recht kunt doen zonder de toevoeging van leed. Filosoof Annalise Acorn suggereert dat hoe meer mensen zich aangetrokken voelen tot een religieuze ethiek van liefde, des te sterker ze geloven dat het slachtoffer en de dader zich tot bondgenoten kunnen ontwikkelen. En hoe meer ze waarde hechten aan een ethiek van geweldloosheid, des te sterker zullen ze zich afzetten tegen de gedachte van leedtoevoeging. Op die manier sluit herstelrecht aan op de eeuwenoude denktraditie van het samengaan van liefde en rechtvaardigheid. Rechtvaardigheid is gebaseerd op liefde en barmhartigheid, en is er niet het tegendeel van (Acorn 2004, 19).

Sommige voorstanders van herstelrecht omarmen expliciet de taal van het christelijke evangelie en verwachten dat het slachtoffer vergiffenis zal schenken. Ze geloven dat verzoening tot leven komt in het verbond van liefde tussen God en de mensheid. Het bijbelse concept van rechtvaardigheid bevordert verzoening en shalom tussen slachtoffer en dader. We ontvangen Gods liefde niet omdat we dat verdienen maar omdat we er op aangewezen zijn (Allard & Northley 2003).

In sommige pr-verhalen over herstelrecht treffen we dergelijke ideeën aan over de heilzame verzoening tussen dader en slachtoffer. Soms wordt gerefereerd aan het opmerkelijke succes van '*healing*'. Slachtoffers zouden het delict achter zich kunnen laten en de dader zou de kans grijpen om met zichzelf in het reine te komen. Hoewel die retoriek met enige regelmatig voorkomt, worden de herstelrechtelijke conferenties doorgaans op een nuchtere en pragmatische manier uitgevoerd. Bemiddelaars worden geïnstrueerd om woorden als vergeving en verzoening niet te gebruiken. Dergelijke woorden schrijven bepaald gedrag voor en kunnen de deelnemers onder druk zetten. Slachtoffers kunnen die termen opvatten als een geringschatting van hun verdriet of als diskwalificatie van hun boosheid en woede. Ze zouden zich schuldig kunnen voelen wanneer ze geen vergeving zouden voelen, of kunnen dichtslaan zodat ze nalaten aan te geven wat de misdaad bij hen teweeg heeft gebracht (Umbreit 2001).

Vergeving is dus geen geschikt doeleind van het programma. Vergeving is hoogstens een mogelijk bijproduct. Als vergeving zich voordoet zou dat spontaan en zonder instructie moeten gebeuren. Het belangrijkste doeleind van de conferen-

getuigen in publieke fora kan bijdragen aan vergeving en 'heel worden'. Meer pragmatische auteurs als Charles Villa-Vicencio (2007) wijzen erop dat herstelrecht slechts een bescheiden bijdrage kan leveren aan het proces van 'herstel'. Ook de thematiek van vergoedingen aan slachtoffergroepen en -gemeenschappen is de laatste tijd binnen de ethiek tot leven gekomen. Walker (2006) benadrukt dat vergoeding binnen het kader van herstelrecht is gericht op het herstel van menselijke relaties, niet op compensatie van materiële verliezen.

Bas van Stokkom

tie is het bieden van een communicatieproces dat door de deelnemers als eerlijk en veilig wordt ervaren.

In de context van herstelrecht openbaart vergeving dus een paradox; als dat concept zou fungeren als een expliciet doeleind, zouden veel slachtoffers en hun sympathisanten zich belast of misschien verontwaardigd voelen. Anderzijds, hoe sterker vergeving op de achtergrond blijft des te waarschijnlijker het wordt dat sommige slachtoffers het pad van authentieke vergeving zullen inslaan (Peterson-Armour & Umbreit 2005).

Vergeving kan dus niet helemaal uit de dynamiek van het groepsproces worden weggedacht. Zolang daders hun verontschuldigen aanbieden en voorstellen doen om schade te herstellen, kunnen slachtoffers geprikkeld worden vergiffenis te schenken. In dat opzicht nemen slachtoffers een dubbelzinnige positie in. Veel studies (onder andere Strang 2002; Daly 2003) suggereren dat slachtoffers meer gesteld zijn op het bereiken van symbolisch herstel nadat een oprechte verontschuldiging is geuit dan op het ontvangen van materiële compensatie. Doorgaans stemmen slachtoffers gemakkelijk in met de formele afspraken rondom materieel herstel. Ze hechten meer aan een antwoord van de dader dat moreel overtuigend is. Een oprechte verontschuldiging kan tegemoet komen aan de emotionele schade die door het delict is veroorzaakt. Anderzijds, wanneer een verontschuldiging wordt verwoord, kan het slachtoffer denken dat hij of zij verplicht is om vergevende woorden te uiten. De verontschuldiging kan het slachtoffer ook mild stemmen, waardoor het moeilijk wordt de impact van de misdaad ten volle aan de orde stellen. Dat kan zich vooral voordoen als de dader jong is. Daarnaast kan de dader strategische motieven hebben zich te verontschuldigen: hij wil strafvermindering of uit de gevangenis blijven.

Kortom, de morele dynamiek van herstelrechtelijke conferenties kan tegenstrijdige attitudes laten ontstaan. Slachtoffers willen hun boosheid uiten maar kunnen zich door een oprechte verontschuldiging laten vermurwen. Van daders wordt verlangd dat zij hun pantser laten vallen en verantwoordelijkheid opnemen, maar de spijtbetuiging kan ook in het teken staan van eigenbelang.

Verzoening in herstelrechtelijke conferenties: enkele bevindingen

Hieronder worden enkele onderzoeksbevindingen gepresenteerd – gebaseerd op post-conferentie enquêtes, interviews en participerende observatie – die zicht bieden op de pacificerende attitudes van slachtoffers en daders. De gegevens komen hoofdzakelijk uit Australië waar de herstelrechtelijke conferentie toegepast op jeugdige daders intussen een massale afdoeningsvorm geworden is. Een gevolg hiervan is dat de managementroutines van de uitvoerders de oorspronkelijke doeleinden vaak overtroeven, zoals het deugdelijk voorbereiden van de deelnemers op de komende conferentie.³

Voordat we ingaan op de bevindingen is het van belang op te merken dat allerlei soorten daders en slachtoffers aan de conferenties meedoen, met een zeer uiteen-

3 Vergelijk de Halt-afdoeningen in Nederland waarin het vaak niet lukt om de ouders van de dader te betrekken.

lopende bereidheid om het proces te laten slagen. Slachtoffers zijn niet in gelijke mate bereid naar de dader te luisteren en daders zijn niet in gelijke mate bereid de volledige verantwoordelijkheid op zich te nemen en de schade te vergoeden. Velen zijn slechts halfslachtig op het proces betrokken, terwijl anderen graag over de impact van het delict vertellen. 'Some come to conferences with negative orientations and closed minds that cannot be changed, others come with positive orientations and open minds. The conference process may engage restorative orientations already present in offenders and victims, or may create openings for those orientations to emerge. However for those victims with fixed negative attitudes (e.g., those who think the offender is a "bad person") the process is unlikely to move them in a more positive direction.' (Daly 2005, 157)

Gezaghebbende slachtoffers: helpen van jonge daders

In haar evaluatie van het South Australian Juvenile Justice (SAJJ) project is Kathleen Daly (2003; 2004) nader ingegaan op de verontschuldigen van de jonge daders. Iets meer dan 40% van de jongeren verontschuldigde zich op een spontane manier, maar bij 28% moest de verontschuldiging er min of meer uit getrokken worden. In 30% van de gevallen kwam het in het geheel niet tot een verontschuldiging. Gevraagd waarom daders hun spijt betuigden, zei meer dan een kwart dat ze er gemakkelijker vanaf zouden komen (strafvermindering). Uit de interviews bleek dat de meeste slachtoffers ervan uitgingen dat de motieven van de jonge daders om 'sorry' te zeggen niet oprecht waren. De meeste onder hen waren bepaald niet aangedaan door het verhaal van de jonge dader. Slechts een kwart van de slachtoffers geloofde dat de dader oprecht spijt betuigde. Daarentegen zei 61% van de daders dat zij werkelijk spijt hadden en dat ook lieten doorklinken. Daly wijst erop dat deze wanverhouding zich altijd voordoet wanneer verontschuldigen worden aangeboden en ontvangen.

Veel daders waren niet echt bereid zich te verontschuldigen. Iets minder dan de helft van de jonge daders had in het geheel niet nagedacht over wat zij tijdens de conferentie tegen het slachtoffer zouden zeggen. Ze namen ook geen actieve rol op zich. Ze wilden niet zozeer de schade vergoeden als wel vragen beantwoorden in de hoop dat ze niet al te veel uren taakstraf zouden krijgen opgelegd.

Heather Strang (2002), een andere Australische criminoloog, kwam in haar onderzoek in Canberra (het Rise project) tot meer positieve bevindingen. Meer dan driekwart van de slachtoffers geloofde dat de verontschuldiging van de jonge dader oprecht was. Ongeveer 40% van de slachtoffers zei later dat ze de dader zijn misstap hadden vergeven. Strang voegt eraan toe: 'A forgiving disposition may be indicated by the 36% per cent of all conference victims who said that wanting to help the offender was an important reason for their attending the conference at all.' (Strang 2002, 111-112)

De bevindingen laten zien dat de partijen niet op gelijke voet met elkaar communiceren. Jonge daders blijven vaak zwijgzaam, de slachtoffers en veel andere volwassen participanten dagen hen uit of willen hen een (schaamtevol) lesje leren. Sommige Amerikaanse studies waarin deze machtsongelijkheid nauwkeurig is bestudeerd, bevestigen dat de meeste jonge daders slechts een marginale rol spelen tijdens het mediation proces (Arrigo & Schehr 1998; Presser & Hamilton

Bas van Stokkom

2006). Het ‘discours van verzoening’ gaat over hen heen. Ze pikken de taal van pacificatie niet op, zijn nauwelijks in staat om gevoelens van spijt en wroeging te uiten of zelfs maar de gepastheid van die gevoelens te erkennen. Velen spreken als een ‘gespleten subject’ en kunnen de onderliggende vervreemding niet verwerken. De jonge dader komt onbewust tegen zijn marginalisering in opstand. Sommigen proberen ‘het systeem’ te bespelen en veinzen medewerking. Slachtoffers en andere volwassenen, ook de ouders van de dader, nemen het heft in handen. Enkele citaten kunnen illustreren hoe de motieven van ‘beschamen’ en ‘helpen’ in elkaar grijpen. Een slachtoffer van inbraak werpt zichzelf op als ‘goed’ en ‘mannelijk’ en spreekt op vaderlijke toon tegen de dader: ‘A lot of people think I would bust your head wide open. No, that’s not the answer. The answer is what we are doing today.’ Een ander slachtoffer met identieke kenmerken: ‘I don’t want to see you in lock-up [jail]. I got you outa that. But with your permission, you screw over your Mom and Dad and I’am gonna beat your ass. You understand me?’ (Presser & Hamilton 2006, 329, 332)

Slachtoffers die van slag zijn: afstand houden

In het merendeel van de Australische conferenties hadden de slachtoffers nauwelijks psychische schade ondervonden. Velen wilden de jonge dader helpen, zij het vaak op een ruwe of geërgerde manier. Deze ondersteunende attitude doet zich niet voor wanneer slachtoffers diep geraakt zijn door het delict en bijvoorbeeld nog altijd worstelen met de impact van gewelddadig gedrag. Slachtoffers die nog altijd ontsteld zijn, zijn veel minder betrokken op herstellend gedrag tijdens de ontmoeting (Daly 2005). De meeste onder hen zijn van mening dat het belangrijker is om eerlijk bejegend te worden dan sympathie te tonen voor de dader. Slachtoffers die minder geraakt zijn door het delict neigen ertoe precies andersom te redeneren: voor deze groep is het makkelijker om betrokken te zijn op de toestand van de dader. Zij zijn meer genegen zich op pacificatie te richten. Een opmerkelijke bevinding uit Daly’s onderzoek was dat slachtoffers die sterk worstelden met de gevolgen van de misdaad ook na afloop van de conferentie in sterke mate boos of angstig bleven. Ze neigden ertoe de dader nog te zien als een ‘slecht mens’. Luisteren naar de dader veroorzaakte eerder hernieuwde wraakgevoelens dan herstel van zelfrespect of herstel van het aangedane onrecht.

Ernstige victimisering lijkt dus van wederzijds begrip met daders af te houden. Die bevinding komt ook naar voren uit onderzoek van Judith Leest (2007) naar slachtoffer-daderbemiddeling.⁴ Slachtoffers van geweld zijn doorgaans niet goed in staat te verwoorden wat ze precies hebben doorgemaakt. Voor velen is de gebeurtenis nog altijd niet te vatten. Deze slachtoffers tonen hun weerstand door met horten en stoten te spreken of te zwijgen. In een context van geweld lijken woorden als ‘herstel’ en ‘begrip’ dan ook ongepast.

Leest omschrijft herstelbemiddeling als een onvoorspelbare gebeurtenis, waarin slachtoffers gedwongen worden zichzelf te herpositioneren wanneer ze geconfronteerd worden met de lichamelijke aanwezigheid van de dader. Het gaat om een transitieritueel dat beklemmende ervaringen en sterke emotionele reacties

4 Zie mijn bespreking van haar onderzoek in *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2007, nr. 3.

kan losmaken. Veel slachtoffers willen als persoon erkend worden en wensen de dader daartoe zelfs te 'onderwerpen', waardoor de herpositionering ten opzichte van de misdaad zijn beslag kan krijgen. Tijdens dit proces, zegt Leest, kan verzoening opdoemen als een 'gevaarlijke utopie', want het vooruitzicht van verzoening en verbinding wordt dikwijls als bedreigend ervaren.

De bemiddelingen die Leest bestudeerde, gaan doorgaans niet gepaard met pogingen een gedeelde horizon te ontwikkelen. In de context van geweldscriminaliteit heeft communicatie primair de betekenis van verbijstering, afkeer en onbegrip: geconfronteerd worden met aspecten van het menselijke bestaan die de participanten voor onmogelijk hielden. Niettemin, zegt Leest, slachtoffers hebben de dader nodig om zichzelf te confronteren. Door de ander tegemoet te treden beginnen persoonlijke opvattingen te kantelen, niet in de richting van sympathie, maar als een opening voor het 'gebroken' zelf. Dat kan tot een opgewaardeerde status of herwonnen zelfrespect leiden.

Enige interpretaties

Deze bevindingen geven aan dat slachtoffers doorgaans niet bereid zijn vergeving te schenken en dat daders niet echt bereid zijn berouw te tonen. Veel slachtoffers zijn niet zo ver dat ze de waarheid van de andere partij kunnen aanhoren. Zelfs als daders spijt betonen en beloven de schade te vergoeden, kunnen psychisch beschadigde slachtoffers sympathie achterwege houden. De herbeoordeling van de dader ligt buiten hun vermogen, vaak omdat boosheid en verbittering niet geluwd zijn.

De meeste jongeren doen niet veel moeite zich voor te stellen hoe hun daden het slachtoffer hebben geraakt. Ze verontschuldigen zich maar zijn niet echt betrokken op het standpunt van het slachtoffer. Daly (2003) concludeert dat jonge personen sterker geïnteresseerd zijn in het herstellen van hun eigen reputatie dan de schade van het slachtoffer. Velen hebben niet het vermogen om empathisch te denken. Presser and Hamilton (2006) suggereren dat veel jonge daders de morele wijsheid ontberen om te participeren in een verzoeningsdiscours. Tegelijkertijd lijkt hun morele competentie te worden overschaduwed door wantrouwen en weerspanning. De taal van pacificatie staat ook dikwijls op gespannen voet met hun subculturele reputaties.

Herstelrechtelijke conferenties lijken dus geen interpersoonlijk ritueel van verontschuldiging en vergeving te bieden waarin de morele verhoudingen tussen de partijen in evenwicht worden gebracht. Er lijkt geen morele wederkerigheid tot stand te komen. In feite houden het slachtoffer en andere volwassen deelnemers de jonge dader in hun macht: hij krijgt verwijten en de retoriek van morele superioriteit over zich heen. Die betutteling wordt echter aangevuld met steun. Veel slachtoffers tonen compassie: ze willen geen afbreuk doen aan het welzijn van de dader, hem een laatste kans geven en de optie van gevangenis zien te voorkomen. Velen neigen ertoe de misdaad eerder toe te schrijven aan een gebrek aan volwassen gedrag dan aan kwade wil. Ze hebben oog voor 'slechte invloeden' en de ellende die tot misdaad heeft geleid.

De spontane compassie voor de jonge dader kan dus de dominante emotionele dynamiek worden van de herstellbijeenkomst. Omdat veel slachtoffers de jonge dader willen helpen, is het verleidelijk te stellen dat zij ook geneigd zijn te verge-

Bas van Stokkom

ven. Dat zou een onjuiste conclusie zijn. Vergeving mag dan geassocieerd worden met het standpunt dat de jongere een nieuwe kans verdient of gevrijwaard moet blijven van straf, maar in die gevallen betoont het slachtoffer zich in feite alleen maar genereus. Het 'ik vergeef je' duidt dan op een soort genegenheid, niet op een herbeoordeling van het onrecht dat de dader heeft teweeggebracht. Van 'echte' vergeving zou pas sprake zijn wanneer het slachtoffer goede redenen zou geven om de dader niet langer rancuneus te bejegenen. 'Jong zijn' en 'meedogend zijn' vormen geen goede redenen. Evenmin het verlangen de dader te troosten. Een goede reden zou zijn dat de dader te kennen heeft gegeven dat hij een ander persoon wil worden die geen onrecht meer wil veroorzaken. Of dat de dader overtuigend aangeeft dat hij geen onverlaat is en dat de misdaad geen uitdrukking is van zijn hele persoonlijkheid maar eerder een incidentele misstap (Griswold 2007). Maar, zoals gezegd, in het merendeel van de gevallen doen daders weinig moeite zichzelf in morele zin te herpositioneren, noch doen zij moeite het slachtoffer van hun geloofwaardigheid te overtuigen.

Nu zou het binnen herstelrechtelijke conferenties veel te ambitieus zijn te verlangen dat slachtoffer en dader hun identiteit zouden herzien. Een bijeenkomst van enkele uren kan geen proces van mentale hervorming in gang zetten, hoewel er wel een begin gemaakt kan worden.

De verontschuldiging: twee problematische aspecten

Alhoewel vergeving en verzoening tamelijk weinig voorkomen in herstelrechtelijke conferenties, is het wel de bedoeling dat iedere dader een verontschuldiging geeft. Het lijkt ook evident te zijn dat slachtoffers die spijtbetuiging op prijs stellen. Veel slachtoffers die zichzelf nog moeten hervinden, neigen ertoe vast te houden aan rancune en verwachten misschien ook niet dat de dader zich excuseert. Maar het merendeel van de slachtoffers wil juist horen dat de dader zijn kwalijke gedrag verwerpt, spijt vertolkt en belooft zijn gedrag te verbeteren.

Uit klinisch onderzoek blijkt dat verontschuldigen de kans op vergeving vergroten. Een verontschuldiging kan boosheid wegnemen en prikkelen tot emotionele dissonantie waardoor gedeelde gevoelens kunnen ontstaan (zoals het herkennen van de eigen geneigdheid overtredingen te begaan) (Peterson-Armour & Umbreit 2005, 497). Zelfs zwakke of indirecte verontschuldigen kunnen de bereidheid te vergeven beïnvloeden, maar doorgaans rapporteren slachtoffers alleen na een sterke spijtbetuiging afgenomen wraakgevoelens en verminderde boosheid (Exline & Worthington 2003; Exline & Baumeister 2000).

Maar zoals betoogd, in de herstelrechtelijke context lijkt de verontschuldiging eerder compassie los te maken dan vergeving. Het slachtoffer kan in een positie gebracht worden dat hij of zij zich gedwongen voelt mededogen te tonen. In het navolgende zal ik twee problematische aspecten van de verontschuldiging bespreken, ten eerste het effect van 'afgedwongen compassie' en ten tweede de 'afkoop'.⁵

5 Ofschoon Acorn (2004) enkele overtuigende kritieken op het herstelrecht biedt, maakt ze er herhaaldelijk een karikatuur van. Zonder te verwijzen naar bronnen schrijft ze allerlei naïeve vooronderstellingen aan herstelrechtelijke theorieën toe.

Afgedwongen compassie

Volgens enkele onderzoekers behoort het uiten van vergeving tot de 'kernsequentie' van de emotionele dynamiek die zich tijdens de herstelconferentie ontvouwt (Retzinger & Scheff 1996). Voordat die eindfase wordt bereikt, wordt de emotionele dynamiek voornamelijk bepaald door de bespreking van de impact die de gebeurtenis op het slachtoffer en zijn/haar omgeving heeft gehad. Gedurende die eerste fasen zijn het slachtoffer en zijn/haar medestanders, maar vaak ook de ouders van de dader, verontwaardigd en maken zij de dader allerlei verwijten. Deze sfeer van veroordeling en beschaming lijkt te verdwijnen zodra de dader zich verontschuldigt. Zodra meer kwetsbare emoties worden getoond, zoals spijt, zorg en verdriet zou de kernsequentie een aanvang kunnen nemen. Volgens Suzanne Retzinger and Thomas Scheff (1996) vormt deze fase – hoe kortstondig de emotionele uitwisseling ook is – de sleutel om de gemoedrust bij het slachtoffer te herstellen en een gevoel van heracceptatie bij de dader te laten postvatten. Wordt die fase niet bereikt dan blijven spanningen en agitatie in de lucht hangen en blijven de deelnemers zich onbehaaglijk voelen. In veel gevallen komt de genoemde uitwisseling pas na afloop van het formele gedeelte van de conferentie tot stand, wanneer de spanning is verminderd en de partijen in een meer private sfeer met elkaar kunnen praten.

Het lijkt erop dat Retzinger en Scheff (ook: Moore 1993) deze kernsequentie op een idealistische manier interpreteren (Van Stokkom 2002). Ze omschrijven deze fase als een proces van identificatie, maar ze laten na te wijzen op de potentieel vertekende aspecten van 'sympathische resonantie' of 'emotionele besmetting'. De pijnlijke woorden van de spijtbetuiging kunnen het slachtoffer ontroeren of in verlegenheid brengen, en wel zodanig dat hij of zij er in feite niet vrijelijk voor kiest de uitleg van de dader te aanvaarden. Het slachtoffer kan meegesleept worden, kan toegeven aan de neiging de dader te troosten, zijn wandrag door de vingers te zien of vergeving te schenken.

Maar zoals eerder aangegeven, 'zuivere' vergeving zou niet moeten worden verward met deze afgedwongen compassie en het daarbij behorende verlies aan controle. Vergeving veronderstelt dat het slachtoffer zichzelf niet vergeet wanneer sympathie wordt gevoeld; het verschil tussen zelf en ander moet intact blijven. Identificatie met de ander maakt een verandering van gemoed mogelijk, maar om te vergeven zou er binnen jezelf idealiter een omslag moeten plaatsvinden: een verhaal over het zelf projecteren waarin de nasleep van het delict is verwerkt. Vergeving bevat ook het voornemen om van wraak af te zien, rancune te laten varen en goede redenen te geven voor die verandering. Dat vereist de verwerking van verontwaardiging in een bredere uitleg.⁶

6 Volgens de filosoof Charles Griswold (2007) is vergeving aangewezen op 'resentment', een soort morele boosheid die eerder deliberatief van aard is dan impulsief, en aldus ook een oordeel over de onrechtvaardigheid van de misdaad en een inschatting van verzwarende en verzachtende factoren insluit. 'Resentment' beoogt zelfrespect te herstellen en moet dus niet als wrok of ressentiment in nietschzeaanse zin worden opgevat. Voor die interpretatie zie Murphy & Hampton (1988) en Van Stokkom (2004).

Bas van Stokkom

De verontschuldiging als 'afkoop'

Symbolisch herstel lijkt alleen bevredigend te zijn wanneer daders zich oprecht verontschuldigen en zich oprecht zorgen maken over het lot van het slachtoffer. Het welslagen van de herstelrechtelijke conferentie hangt dus in grote mate af van het emotionele engagement van de dader. Hoe dan het gedrag van daders te beoordelen die niet veel spijt betonen, bijvoorbeeld omdat ze een andere kijk hebben op het delict of omdat ze menen dat ze oneerlijk behandeld zijn? Verontschuldigen kunnen gemakkelijk strategische doeleinden dienen, bijvoorbeeld om gunstige afspraken over de vergoeding te bereiken of verdere problemen met politie en justitie te vermijden. Zoals gezegd, slachtoffers interpreteren de verontschuldiging al snel als onoprecht. Daly stelde vast dat de meeste slachtoffers niet bewogen worden door het verhaal van de dader. Een kwart van de daders meende dat ze er met een spijtbetuiging gemakkelijker vanaf zouden komen.

Sommige theoretici trachten deze moeilijkheden te ontlopen door 'bewijzen' van onoprechtheid vast te stellen. Ze betogen dat de bemiddelaar en de deelnemers zich een goed beeld moeten vormen van de lichamelijke tekenen van kwetsbaarheid die de dader afgeeft. Een oprechte verontschuldiging, zegt David Moore (1993, zich baserend op Tavuchis 1991), impliceert dat de dader alle strategische pantsering laat vallen, ook de poging om als kinderlijk over te komen. De expressie van een weerloze houding zou er op duiden dat er geen emotioneel spelletje wordt gespeeld.

Dit perspectief overtuigt geenszins. Het zou zowel ondoenlijk als vernederend zijn om op zoek te gaan naar bewijs voor oprechtheid vooraleer we een verontschuldiging zouden accepteren. Bovendien: daders zouden niet aangespoord moeten worden een houding te tonen waarin zij niet geloven. Wanneer ze de verplichting zouden hebben oprecht te zijn, zou de oude christelijke toets van 'volmaakt berouw' weer in het leven worden geroepen en zouden 'herstelrechtelijke geestelijken' de taak hebben tekenen van sluw gedrag op te sporen.

Herstelrechtelijke conferenties moeten dus niet belast worden met de taak vast te stellen of oprechte spijtbetuigingen al dan niet hebben plaatsgevonden. Niettemin, verontschuldigen vervullen een belangrijke rol en veel slachtoffers hechten grote waarde aan de morele boodschap die eruit spreekt. De filosoof Christopher Bennett heeft een elegante en provocerende uitweg voor deze problematiek geformuleerd. Hij stelt voor een formeel publiek ritueel aan de herstelconferentie te verbinden waarin de dader hardop een geschreven spijtbetuiging voorleest. Die tekst bevat precieze specificaties die beter aan de verwachtingen van het slachtoffer, de andere deelnemers en het publiek tegemoetkomen.

Het voorlezen van die verontschuldiging zou geen specifieke uiting van emoties met zich meebrengen. In termen van Bennett: oprechtheid maakt niet noodzakelijk deel uit van de spijtbetuiging, hoewel de verklaring wel elementen van spijt en wroeging zal bevatten (ook: Joyce 1999). Met andere woorden, voorgelezen publieke frases als 'ik heb spijt' en 'ik bied mijn excuses aan' zijn geen noodzakelijke uitdrukkingen van gevoelens, maar taalhandelingen die beogen te overtuigen. Natuurlijk kunnen die woorden wel effecten hebben op de gevoelens van de toehoorders, maar de ceremoniële uiting van spijt beoogt op een onpersoonlijke manier een moreel gezichtspunt te communiceren (ook: Griswold 2007, 141-142).

Conclusie

De empirische basis van de hier gepresenteerde onderzoeksbevindingen is tamelijk klein, zodat solide en heldere conclusies niet gerechtvaardigd zijn. De bevindingen suggereren onder andere dat jonge daders niet veel besef hebben hoe sterk de misdaad het slachtoffer heeft geraakt. Ze verontschuldigen zichzelf vaak op halfslachtige wijze of op een trotserende manier. Velen zijn niet in staat of bereid de taal van pacificatie te spreken en menen dat ze aan een zinloze ceremonie worden onderworpen. Een behoorlijk grote groep van slachtoffers – die weinig schade heeft ondervonden – wil jonge daders helpen en hen een tweede kans geven. Andere slachtoffers worstelen te veel met de impact van het delict om te sympathiseren of een gedeeld perspectief te zoeken. Om die redenen kunnen herstelrechtelijke conferenties moeilijk worden gezien als verzoeningsrituelen. De conferentie is eerder een ritueel van ‘waarheid vertellen’, ofschoon sterk eenzijdig met het slachtoffer en andere volwassenen in een dominante rol.

Noties als vergeving, verzoening en herstel zijn dikwijls te ‘groot’ en slecht geëigend om als morele gids voor herstelrecht te dienen. Het lijkt niet voor de hand te liggen om het proces van verwerking van psychisch leed met deze concepten te belasten. Het proces van moreel leren binnen herstelrechtelijke ontmoetingen kan beter in termen van ‘opening van het zelf’ en ontwikkeling van (prille vormen van) begrip worden opgevat. Symbolisch herstel heeft allereerst betrekking op het uiten van respect en het herwinnen van (enig) vertrouwen in naasten.

Vergeving kan een geëigende rol vervullen in het te boven komen van conflicten en breuken tussen mensen die op elkaar aangewezen zijn of met elkaar verder moeten (thuis; op het werk; etc.) en die moeite willen doen om bindingen te herstellen of aan te houden. Maar de meeste daders en slachtoffers hebben weinig met elkaar te maken en zullen in een herstelconferentie de taal van verzoening niet primair van belang achten. Hoewel veel slachtoffers hun verontwaardiging milder en compassie tonen nadat de dader zijn excuses heeft aangeboden, doen bewuste vormen van vergeving zich vermoedelijk maar incidenteel voor. Vergeving en verzoening hebben slechts een marginale betekenis in herstelrechtelijke praktijken. Dat geldt niet voor de verontschuldiging die nu eenmaal ook deel uitmaakt van het protocol van de bijeenkomsten. Om tegemoet te komen aan de legitieme wens van het slachtoffer om morele erkenning te verkrijgen, is een ‘afdoende’ verontschuldiging welkom. ‘Afdoende’ niet in de betekenis van oprecht, noch als uitnodiging je te identificeren met pijnlijke woorden, maar in termen van een weloverwogen uitleg voor de misstap.

Dat alles betekent niet dat de morele verwachtingen van herstelrechtelijke praktijken in alle opzichten tegenvallen. Integendeel, bekeken vanuit het gezichtspunt van procedurele rechtvaardigheid zijn de meeste conferenties succesvol te noemen (eerlijk en met respect behandeld worden; geconsulteerd en gehoord worden; et cetera) (Strang 2002; Strang e.a. 2006). Bovendien, ondanks de kanttekeningen die zijn aangebracht, zijn herstelrechtelijke praktijken beloftevol als processen van persoonlijke communicatie. Vergeleken met het strafproces heeft de herstelrechtelijke conferentie het voordeel dat de deelnemers hun eigen ervaringen naar voren kunnen brengen. Het gerecht is over het algemeen geen setting waar de afhandeling van misdaad gunstig uitvalt voor het slachtoffer (ontken-

Bas van Stokkom

ning van de feiten door de dader; niet-ontvankelijk verklaring; et cetera) (Daly 2005). Natuurlijk is een dergelijke vergelijking niet geheel adequaat omdat strafprocessen beogen de schuld van de verdachte vast te stellen, en de partijen niet veel gelegenheid bieden om de persoonlijke impact van het misdrijf te vertolken. Nochtans, de concrete behoeften van de partijen – erkenning verkrijgen; verantwoording nemen – zijn ook van belang. Indien slachtoffers en daders de andere partij direct willen aanspreken en het gevoel vastgeketend te zijn aan de criminale gebeurtenis te boven willen komen, bieden herstelrechtelijke conferenties goede vooruitzichten. Verwachten dat het slachtoffer en de dader zich tot medestanders zullen ontwikkelen is niet aan de orde.

Literatuur

- Acorn, A. (2004) *Compulsory Compassion. A Critique of Restorative Justice*. Vancouver: UBC Press.
- Allard, P. & W. Northley (2003) Christianity: the rediscovery of restorative justice. In: G. Johnstone (ed.), *A Restorative Justice Reader*. Cullompton: Willan, p. 158-169.
- Arrigo, B.A. & R.C. Schehr (1998) Restoring Justice for Juveniles. A Critical Analysis of Victim-Offender Mediation. *Justice Quarterly*, 14 (4), p. 629-666.
- Bennett, C. (2006) Taking the sincerity out of saying sorry. Restorative Justice as Ritual. *Journal of Applied Philosophy*, 23(2), p. 127-143.
- Braithwaite, J. (1989) *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daly, K. (2003) Mind the Gap. Restorative Justice in Theory and Practice. In: A. Von Hirsch, J.V. Roberts e.a. (eds.), *Restorative and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford UK: Hart Publishing, p. 219-236.
- Daly, K. (2005) A Tale of Two Studies. Restorative Justice from a Victim's Perspective. In: E. Elliott & R. Gordon (eds.), *Restorative Justice. Emerging Issues in Practice and Evaluation*. Cullompton UK: Willan, p. 152-174.
- Duff, R.A. (2001) *Punishment, Communication, and Community*. Oxford: Oxford University Press.
- Exline, J.J. & R.F. Baumeister (2000) Expressing forgiveness and repentance. Benefits and Barriers. In: M.E. McCullough & C.E. Thoresen (eds.), *Forgiveness theory: research and practice*. London: Guildford Press.
- Exline, J.J., E.L. Worthington e.a. (2003) Forgiveness and justice. A research agenda for social and personality psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 7, p. 337-348.
- Griswold, C.L. (2007) *Forgiveness. A Philosophical Exploration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnstone, G. (2002) *Restorative Justice. Ideas, Values, Debates*. Cullompton: Willan.
- Joyce, R. (1999) Apologizing. *Public Affairs Quarterly* 13, p. 159-173.
- Leest, J. (2007) *Een redelijk ritueel. Bemiddelen tussen strafrecht en leefwereld*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Moore, D. (1993) Shame, Forgiveness, and Juvenile Justice. *Criminal Justice Ethics* 12 (1), p. 3-25.
- Murphy, J. & Jean Hampton (1988) *Forgiveness and Mercy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peterson-Armour, M. & M.S. Umbreit (2005) The paradox of forgiveness in restorative Justice. In: E.L. Worthington (ed.), *Handbook of Forgiveness*. New York. Routledge.

- Presser, L. & C.A. Hamilton (2006) The Micropolitics of Victim-Offender Mediation. *Sociological Inquiry*, 76 (3), p. 316-342.
- Retzinger, S.M. & Th.J. Scheff (1996) Strategy for Community Conferences. Emotions and Social Bonds. In: B. Galaway & J. Hudson (eds.), *Restorative Justice. International Perspectives*. Monsey, NY: Criminal Justice Press.
- Stokkom, B. van (2002) Moral emotions in restorative justice conferences. Managing shame, designing empathy. *Theoretical Criminology*, 6 (3), p. 339-360.
- Stokkom, B. van (2004) De strafwedloop. Punitieve verlangens in populistische tijden. *Filosofie & Praktijk*, 25 (5), p. 22-35.
- Stokkom, B. van (2008) The expressive function of restorative punishment. A public interest Perspective. In: R. Mackay e.a. (eds.), *Images of Restorative Justice Theory*. Frankfurt am Main: Verlag für Polizei und Wissenschaft, p. 151-167.
- Strang, H. (2002) *Repair or revenge. Victims and restorative justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Strang, H. e.a. (2006) Victim evaluations of face-to-face restorative justice conferences. A quasi experimental analysis. *Journal of Social Issues*, 62 (2), p. 281-306.
- Tavuchis, N. (1991) *Mea Culpa. A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford: Stanford University Press.
- Umbreit, Mark S. (2001) *The Handbook of Victim Offender Mediation*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Villa-Vicencio, C. (2007) Transitional Justice, Restoration, and Prosecution. In: D. Sullivan & L. Taft (eds.), *Handbook of Restorative Justice. A Global Perspective*. Routledge: London / New York, p. 387-400.
- Walker, M.U. (2006) *Moral Repair*. New York: Cambridge University Press.
- Walgrave, L. (2003) Imposing restoration instead of inflicting pain. In: A. von Hirsch, J. Roberts e.a. (eds.), *Restorative Justice and Criminal Justice. Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford: Hart, p. 61-78.